

Řádová špitální péče ve Svaté zemi

ROBIN PÁNEK

¹ Miller 1978, s. 710.

Článek se zabývá především dosud do velké míry opomíjenou špitální péčí rytířských řádů v době jejich působení ve Svaté zemi. Jedná se o trojici řádů známých z dob křížových výprav a proslavených především jejich bojem proti muslimům i pohanům – Řád sv. Jana neboli Řád maltézských rytířů, Řád německých rytířů a Řád sv. Lazara, do velké míry tvořený rytíři stíženými malomocenstvím. Článek především analyzuje a porovnává podobu tohoto méně známého poslání rytířských řádů, které byly současně řády špitálními a mnohdy vynakládaly nemalé prostředky na péči o chudé, nemocné a potřebné. Právě v tom, že řády nejen bojovaly proti nepřátelům latinské křesťanské víry se zbraní v ruce, ale současně mnohdy příslušníky jiných náboženství léčily ve svých špitálech, spočívá výjimečnost úlohy, již sehrály v době křížáckého panství ve Svaté zemi. Článek si klade za cíl představit podobu tohoto neobvyklého spojení a také zjistit, který ze sledovaných řádů byl v tomto poslání nejúspěšnější a nejváženější.

Myšlenka spojení rytířského řádu se špitálním posláním, resp. péčí o chudé pocestné, se primárně formovala v období křížových výprav. Rytířské organizace i zařízení poskytující péči pocestným nebo nemocným existovaly sice již

v době před křížovými výpravami, avšak právě s touto kapitolou historie Blízkého východu je spojeno jejich propojení a prolnutí ve formě špitálních rytířských řádů. Mezi nejznámější z těchto řádů patřila trojice organizací, které vznikly na území Svaté země právě v době křížových výprav a po další staletí operovaly s rozdílnými úspěchy i na evropské půdě. Jsou to Řád sv. Jana (Suverénní vojenský špitální řád sv. Jana Jeruzalémského z Rhodu a Malty, johanité), Řád německých rytířů (Řád bratří a sester německého Domu panny Marie v Jeruzalémě, teutoni) a Řád sv. Lazara (Vojenský a špitální řád sv. Lazara Jeruzalémského, lazaritě). Řády johanitů i Německých rytířů i jejich obecná historie jsou všeobecně známy, zatímco řád lazaritů a jeho historie i špitální péče byly do velké míry současnými historiky opomíjeny. Rozsah tohoto článku však nedovoluje zabývat se podrobněji dlouhou a spletitou historií těchto tří řádů, a proto bude analyzována pouze jejich špitální péče v oblasti Svaté země v období křížáckého panství.

Všechny tři řády byly původně sdruženy kolem špitálů, hospiců či nemocnic, a až později začaly do své správy získávat další komendy a hrady. Počátky špitální péče jsou obecně kladeny do oblasti východního pobřeží Středomořího moře, tedy především do prostoru silného řeckého (později byzantského) a arabského vlivu. Tomu napovídá i obecný řecký termín *xenodochium* pro označení institucí zabývajících se obecnou špitální péčí či všeobecnou péčí o poutníky.¹ Teprve později se ustálilo používání latinského termínu *hospital*, užívaného souběžně jak pro opravdový špitál, tak pro skromnější hospice poskytující pouze

pohostinnost a drobnou péči. Ačkoli se později v řeckém prostředí pro rozlišení institucí poskytujících specializovanou lékařskou a špitální péči začalo užívat termínu *nosokomeion*,² latinské západní země stále užívaly pro oba typy institucí stejné termíny. Lze tak usuzovat, že rozsáhlejší špitální péče ve Svaté zemi vycházela z východních kořenů, avšak byla rytířskými řády transformována a upravena do podoby nutné pro potřeby latinských poutníků i špitálních společenství. Arabská medicína³ byla v době vzniku křížáckých států pokračovatelkou starověké římské a řecké medicíny, která zde byla uchována následkem přijetí byzantských poznatků, na nichž pak muslimové dále stavěli. Je tedy velice pravděpodobné, že následné křesťanské latinské špitály vycházely z východních vzorů, se kterými se křižáci ve Svaté zemi setkali.⁴

Řád sv. Jana

Pro Řád sv. Jana byla na počátku jeho existence špitální péče natolik významným úkolem, že jeho členům zajistila jedno z jejich nejznámějších označení – špitálníci. Ve většině johanitských komend a domů, které byly všeobecně nazývány špitály či hospici, byla poskytována alespoň elementární péče o nemocné, zpočátku spočívající především v ubytování a nakrmení poutníků ve Svaté zemi. Většina johanitských domů tak zřejmě měla prostředky k základní péči o raněné a nemocné, a pojem špitál se posléze ustálil v používání pro všechny jejich komendy. Je však stále otázkou, do jaké míry byla špitální péče vykonávána, a zda se v rámci řádu jednalo o více než již zmíněné drobné ošetření a odpočinek poskytnutý poutníkům. Jeruzalémský špitál spravovaný bratrstvem z Amalfi zřejmě poskytoval veškerou péči vyčerpaným a mnohdy nemocným poutníkům k Božímu hrobu. Dle Benjamina Kedara byl amalfský špitál pravděpodobně postaven po vzoru dřívějších arabských špitálů, poskytujících specializovanější lékařskou a špitální péči.⁵ Špitál mohl být také zbudován v návaznosti na již zavedené špitály východních pravoslavných křesťanů, zvláště na území Byzantské říše.⁶

Řádový katolický špitál tak byl zřejmě již od svého založení zaměřen nejen na drobné úkony spojené s prvotní křesťanskou špitální činností, ale i na ostatní zdravotní potřeby poutníků ve Svaté zemi. Jonathan Riley-Smith je toho mínění, že souvislost mezi špitální péčí a pohostinností byla v 11. století v křesťanském světě tak velká, že se mezi nimi příliš nerozlišovalo

a ani řádový špitál tak nebyl úzce specializovaný od svého počátku.⁷ Špitální péče v jakékoliv podobě však zjevně byla jedním z prvních úkolů řádu. Tuto péči a úkol řádu spočívající v péči o poutníky potvrzuje i jeho zakládající dokument, bula *Piae postulatio voluntatis*.⁸ Touto bulou byl také potvrzen majetek související s provozem řádového špitálu a řád byl společně s ním vzat pod papežovu ochranu.⁹

Velmistr Raymond de Puy se zasadil o formalizaci řádové špitální činnosti ve Svaté zemi a jeho řádová řehole obsahuje mnoho odkazů k tomuto poslání. Špitální péče zde byla označena za jeden z prvotních a vůbec nejdůležitějších řádových úkolů, za rytířskou službu chudým a nemocným a jejich prostřednictvím službu Ježíši Kristu. Poprvé se objevuje označení nemocných jako *Domini nostri pauperes*, které bylo řádem vnímáno jako „Naši páni chudí“ (nejen materiálně, ale i zdravím).¹⁰ Toto označení je poprvé použito v kapitole týkající se předepsaného řádového oděvu, který je koncipován skromně především proto, aby se rytíř jakožto služebník chudého neoblékal lépe než on.¹¹ Služba nemocným jakožto pánům se stala na dlouhou dobu jedním z hlavních hesel řádu, což se odráží i ve skutečnosti, že po každém přesunu řádového sídla bylo na prvním místě zbudování nového hlavního řádového špitálu.¹² Nemocní jako teoretičtí lenní páni rytířů byli považováni za součást řádu a byli proto ubytováni v blízkosti řádového kostela a jeho konventu, aby mohli být součástí řádového duchovního života.¹³ Úkol špitální péče v řádu sv. Jana jako jediný přežil v téměř nezměněné podobě až do současnosti a je v aktuálních řádových stanovách označen jako *obsequium pauperum*.¹⁴

První řádový špitál, ležící jižně od chrámu Božího hrobu, byl využíván až do prvních desetiletí 12. století, kdy byl zbudován nový konvent vznikajícího řádu spolu s novým špitálem.¹⁵ V původním amalfském špitálu byla podle všeho špitální péče doplňována i pohostinstvím, spočívajícím v přijímání křesťanských poutníků a poskytování občerstvení a přístřeší na pouti k Božímu hrobu.¹⁶ Pozdější jeruzalémský řádový špitál pravděpodobně přejímal prvky východní medicíny a špitální péče, jak je patrné z důkazů archeologické povahy a zpráv očitých svědků, kteří špitál navštívili. Dle zprávy německého mnicha Theoderica z druhé poloviny 12. století měl mít hlavní sál špitálu ve svém prvotním období až tisíc lůžek pro nemocné.¹⁷ Tento poutník patřil mezi očitě svědky chodu instituce,

² Miller 1978, s. 710.

³ Přestože zdaleka ne všichni muslimští lékaři ve Svaté zemi byli arabského původu a ani jejich péče nevycházela pouze z arabského lékařství, východní lékařská péče jiná než byzantská je pro účely této práce označována jako arabská.

⁴ Shanks – Al-Kalai 1984, s. 64.

⁵ Kedar 2007, s. 9.

⁶ Miller 1978, s. 723.

⁷ Riley-Smith 2012, s. 17.

⁸ „...ad sustentandas peregrinorum et pauperum necessitates, ... (...k péči o poutníky a potřebám chudých...)“ *Piae postulatio voluntatis*.

⁹ „...Xenodochio acquisita, vel a quibuslibet fidelibus viris oblata sunt, aut in futurum largiente Deo offerri, vel aliis iustis modis acquiri contigerit, ... tam tibi quam successoribus tuis et fratribus peregrinorum illie curam gerentibus... (...které špitál získá, nebo dostane v budoucnu darem pro Boha od bohabojných mužů... tobě a tvým nástupcům i bratřím starajícím se o pobožné...)“ *Ibid*.

¹⁰ *Domini nostri pauperes* je také možno překládat jako „Chudí našeho Pána“, jak se mnohdy děje v obdobných textech se spirituální tematikou. Řád však již od počátku svého působení užívá významu „Naši páni chudí“, zřejmě ke zdůraznění služby chudým a nemocným. K tomuto překladu se osobně také přikláním.

¹¹ „Et vestitus sit humilis, quia Domini nostri pauperes, quorum servos nos esse fatemur, nudí et sordidi incedunt. Et turpe est servo ut sit superbus, et Dominus ejus humilis (A oděv by měl být skromný, jelikož Naši páni chudí, jejichž služebnky jsme, chodí nazí a špinaví. A není možné, aby se oblékal služebník dobře, když je jeho Pán oblečen skromně).“ *Regula Hospitalis Hierosolimitani*, II.

¹² Riley-Smith 2010, s. 70.

¹³ Waldstein-Wartenberg 2008, s. 111.

¹⁴ Festing 2011, s. 26.

¹⁵ Waldstein-Wartenberg 2008, s. 113.

¹⁶ Kedar 2007, s. 10.

¹⁷ „...discernere, lectorum vero numerum millenarium vidimus excedere (...co odhadujeme na počet přesahující tisíc).“ *Incipit libellus de locis sanctis a Theoderico editus*, s. 33.

¹⁸ „...hospitale beati Johannis Baptistae offertur... quantis domiciliis et lectulis atque aliis utensiliis in usus pauperum et infirmorum atque debiliū exhibendis abundans, quam in substantia pauperum recreationibus impendenda locuples... (...nabízí špitál sv. Jana... množství léků a dalších věcí pro službu chudým nemocným a jinak postiženým, které je ve velkém množství poskytováno všem chudým k jejich uzdravení...)“ Ibid.

¹⁹ John of Würzburg 1890, s. 44.

²⁰ Wallis 2010, s. 475.

²¹ „...qui singulis presunt vici, duodecim clientes admittuntur suffraganei, ...super eos magistri et tot clientu (...kteří se starají o jednu vici, dvanáct klientů přijímá potřebné, ...nad nimiž dozoruje magister).“ Kedar 2016, s. 19.

²² Waldstein-Wartenberg 2008, s. 114.

²³ Burgdorf 2008, s. 29.

²⁴ „...pagane professionis homines in ea etiam misericordiam inveniunt, sed et ludei... (...lidé pohanského vyznání budou s laskavostí vpuštěni, stejně jako Židé...)“ Kedar 2016, s. 18.

²⁵ Riley-Smith 2010, s. 20.

²⁶ Waldstein-Wartenberg 2008, s. 116.

²⁷ „...illis autem, qui hiis carnibus vesci non poterant, tribuebantur galline.“ Statutes of Frā Roger de Moulins, 2., I.

²⁸ Kedar 2016, s. 7.

jelikož byl před rokem 1187 na několik dnů přijat v jeruzalémském špitálu a popsal jeho podobu a péči, již rytíři věnovali chudým, nemocným a slabým.¹⁸ Zpráva Jana z Würzburgu ze stejné doby však uvádí, že za dobu jeho pobytu v Jeruzalémě měl řádový špitál na dva tisíce pacientů.¹⁹ Tento rozdíl v počtech vysvětluje Benjamin Kedar různou situací v době návštěvy obou mužů a především velkou naplněností špitálu v druhém případě. Je tedy pravděpodobné, že špitál měl tisíc stálých lůžek, ale ve výjimečných případech mohl pojmout až dva tisíce pacientů.

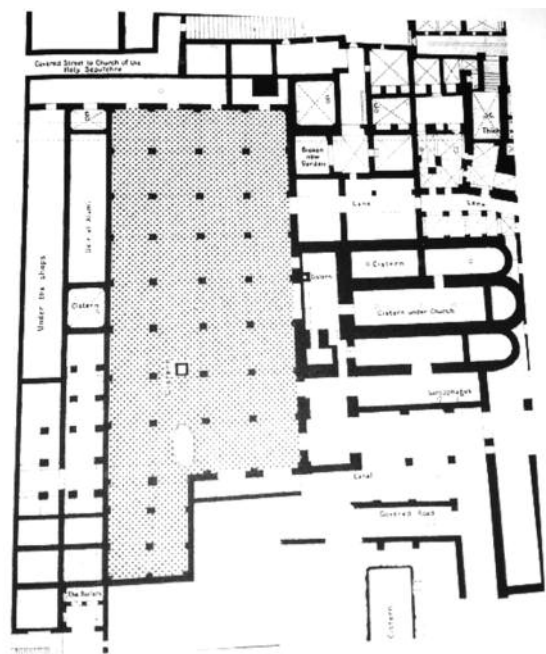
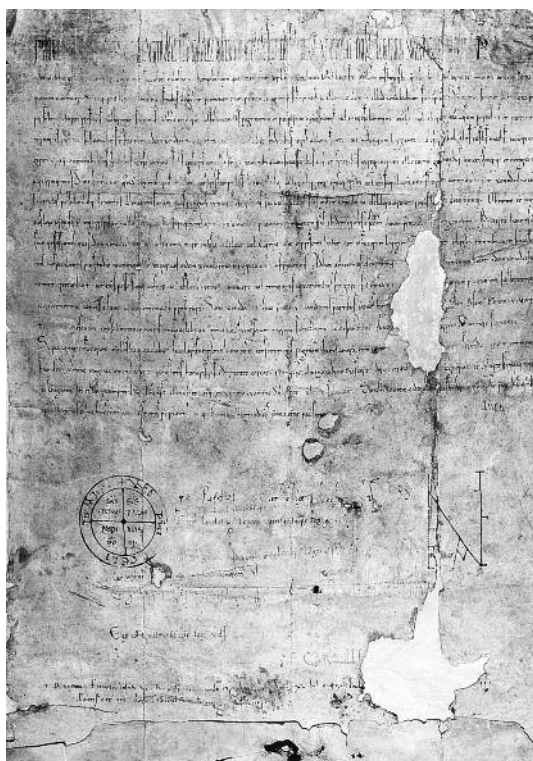
Hlavní sál špitálu měl být později rozdělen na jedenáct samostatných stanic zvaných *vici*.²⁰ Každou z nich měl na starosti jeden *magister*, jemuž asistovalo dvanáct *clientes*.²¹ Díky tomuto rozdělení mohla být nemocným poskytována specializovanější a efektivnější péče. Právě v tomto ohledu je patrný východní vliv, jelikož arabská i řecká špitální péče se již dlouhou dobu specializovaly na různé formy zranění a nemoci. Díky tomu bylo ve východních špitálech běžnou praxí i oddělování pacientů s různými chorobami a zraněními. V blízkosti stanic navíc podle dostupných informací stály cisterny s čistou vodou, využívanou k mnoha (ne-li všem) špitálním úkonům té doby.²²

Nemocní byli podle všeho do špitálu přijímáni bez ohledu na národnost a vyznání, alespoň podle zpráv citovaných Jochenem Burgdorfem.²³

Zpráva anonymního poutníka ze 12. století doslova říká, že do špitálu je vpuštěn každý, pohan (tj. muslim) i Žid.²⁴ To bylo dle západních katolických zvyklostí spíše neobvyklé, ale odpovídalo by to větší toleranci usazených křižáckých dobytých v prostředí Svaté země. Jonathan Riley-Smith ukazuje, že tento přístup byl jedinečný pro špitál johanitů v prostředí Blízkého východu a představoval tak ideál lásky k bližnímu společně s bojem proti nevěřícím.²⁵ Berthold Waldstein-Wartenberg ukazuje, že pro Řád sv. Jana byla zásada, že „každý nemocný, muž či žena, křesťan, Žid i muslim, byl bližním Krista, takže musel být přijat a muselo se o něj pečovat,“ ideálním odrazem představy a významu Kristových „nejmenších“, čímž naplňoval ideu velmistra Raymonda de Puy o službě řádovým *Domini nostri pauperes*, „pánům nemocným.“²⁶ Jistou další známku tolerance vůči jiným náboženstvím lze najít i v řádových stanovách týkajících se předepsané stravy pro nemocné, i když ji lze vykládat dvojím způsobem. Po tři dny v týdnu mělo být dle statut velmistra Frá Rogera de Moulins podáváno nemocným čerstvé maso, především vepřové a skopové. „Těm, kteří toto maso jíst nemohou, bude dáno maso kuřecí.“²⁷ Tento fakt je možno vysvětlit jak tolerancí k náboženským zvyklostem muslimů a Židů (jak navrhuji někteří odborníci na řád sv. Jana),²⁸ tak zdravotními důvody, kuřecí maso totiž mohlo být pro nemocné v určitých situacích vhodnější než těžší maso vepřové a skopové.

Bula *Piae postulatio voluntatis*, již vydal papež Paschal II. roku 1113, zakládající dokument johanitského řádu. (Wikipedia)

→ Plán johanitského špitálu v Jeruzalémě. Vyznačená část byla zřejmě rozdělena na 11 stanic. (Kedar 2016, s. 9)

Jedinou výjimkou v přijímání pacientů byli podle zprávy z 12. století malomocní, kteří do špitálu přístup neměli.²⁹ Tato skutečnost může mít několik možných vysvětlení, nejpravděpodobnějším se však jeví to, že malomocenství jakožto nakažlivá a velice ostrakizovaná choroba mohlo být pokládáno za nebezpečné a malomocní pak za osoby nežádoucí ve špitálu určeném k léčení či péči o ostatní nemocné a oslabené. Malomocní tedy byli odkázáni na leprosária a později na služby a špitály Řádu sv. Lazara. Nejstarší statuta tohoto řádu dokonce uvádějí, že vznikl právě z toho důvodu, že Řád sv. Jana malomocné odmítal a „nechával je ležet venku.“³⁰

Ještě než vycvičili a vzdělali vlastní řádové lékaře, využívali johanité služeb lékařů především z řad Židů, místních východních křesťanů a muslimů, jejichž lékařské znalosti byly díky anticému, byzantskému a arabskému kulturnímu okruhu na vyšší úrovni než latinská západní medicína.³¹ I díky této skutečnosti a jisté snaze vstřebat vyspělejší špitální poznatky ze svého okolí se johanité vyznačovali značnou mírou spolupráce s místním obyvatelstvem, ať už z prostředí pravoslavného či muslimského. Ve východním prostředí se uchovalo mnoho helénských i římských znalostí z oblasti medicíny a péče o nemocné, včetně obecných zásad osobní hygieny.³²

Přijetí nemocného do johanitského špitálu mělo dle řádových stanov svůj ustálený postup. Prvním řádovým členem přijímajícím nemocného do špitálu měl být řádový kněz, jemuž by se pacient mohl vyzpovídat a přijmout od něj svaté přijímání.³³ Zůstává otázkou, zda tento postup pro přijetí pacientů platil pouze pro křesťany latinského vyznání, nebo byl praktikován u všech pacientů, mezi něž patřili zcela jistě i pravoslavní křesťané společně s muslimy a Židy. Řehole velmistra Raymonda říká, že přijetí nového pacienta mělo vypadat následovně: „když nemocný dorazí, bude přijat takto: pro začátek zbožně vyzná své hříchy knězi a přijme svaté přijímání, poté bude odnesen na lůžko...“³⁴ Tento postup by svědčil ve prospěch možnosti nabízení svatého přijímání a zpovědi i nelatinským vyznáním ve Svaté zemi, ale přesnou odpověď na tuto otázku prameny neposkytují.

Aby bylo učiněno zadost řádovému heslu, mělo se s nemocnými po jejich přijetí zacházet jako s pány řádu. Špitál byl vybaven čistě povlečenými lůžky a nemocničním oděvem, který nahrazoval oděv nemocného. Nemocní byli v pozdější fázi vývoje jeruzalémského špitálu

rozdělováni do výše zmíněných specializovaných stanic velkého sálu podle rozsahu jejich zranění nebo druhu nemoci, kde se o ně staraly již zmíněné zvláštní skupiny ošetřovatelů. Mezi hlavní úkoly těchto ošetřovatelů patřila veškerá starost o pacienty, tedy především dohled na jejich hygienu, čistotu lůžek, pomoc při všech denních úkonech, jejich nošení či podpírání v případě, že byli pohybově nemohoucí, a rozdělování pokrmů, které byly často obměňovány, aby byla zachována jejich pestrost a příznivý účinek pro všechny pacienty špitálu.³⁵

Dle stanov byli kromě členů řádu ve špitálu přítomni čtyři studovaní lékaři, kteří pobírali plat a jejichž úkolem byla diagnostika nemocí a doporučení vhodné léčby pro nemocné. Přítomnost těchto lékařů je potvrzena statuty velmistra Rogera de Moulins, podle kterých je ve špitálu vyžadována přítomnost „čtyř učených lékařů, kteří jsou schopni a kvalifikováni zkoumat moč, diagnostikovat nemoci a doporučovat i vydávat vhodné léky.“³⁶ Těmito lékaři jsou pravděpodobně míněni právě lékaři z prostředí Východu a Svaté země, tedy především Arabové, Arméni, Řekové, Syřané a Židé, a to kvůli nízké dostupnosti studovaných latinských lékařů.³⁷ Kromě diagnostických povinností spadalo mezi starosti lékařů i ordinování léčby všem ošetřovatelům, kteří vykonávali jejich pokyny. Tímto opatřením se předcházelo případné neoborné péči o pacienty johanitského špitálu.

Ačkoli byl jeruzalémský špitál johanitů dle západních měřítek na velmi vysoké úrovni, stále zřejmě znatelně zaostával za špitály a nemocnicemi byzantskými či arabskými. Ty již kromě oddělených prostor uvnitř sálu využívaly zcela oddělené místnosti pro různé druhy onemocnění a rovněž zde byl vyšší poměr lékařů vůči pacientům. Zatímco na stovky křesťanských pacientů připadala hrstka lékařů placených johanity, na příkladech východních nemocnic je patrný mnohem větší počet přítomných lékařů – 28 v nemocnici v Baghdádu a 11 ve špitálu Pantokrator v Konstantinopoli.³⁸ Benjamin Kedar argumentuje, že návštěvy pacientů v jeruzalémském špitálu řádu byly častější než v arabských špitálech a rozdíly zřejmě existovaly i ve složení pacientů. V řádovém špitálu mohli většinu návštěvníků tvořit spíše zesláblí poutníci než opravdu ranění či nemocní pacienti, a proto bylo zapotřebí méně profesionálních lékařů.³⁹ Pravdou však zůstává, že špitál řádu v tomto ohledu značně zaostával za soudobými zařízeními arabskými či byzantskými. V porovnání se

²⁹ „...pauperes infirmi quacumque infirmitate detenti; sola excipitur lepra... (...budou vpuštění chudí i nemocní všemi nemocemi, s výjimkou lepry...)“ Ibid.

³⁰ „vnder anderen armen die armen die vssezic waren enphien man nuit in dem spital vnd liez sv da sor in kumber vnd in not. (mezi jinými chudými přijímá špitál tyto, kteří byli nuceni ležet a zůstat venku a nebyli dosud vpuštěni).“ Morel 1847, s. 136.

³¹ Buben 2013, s. 6.

³² Bradford 1996, s. 34.

³³ Waldstein-Wartenberg 2008, s. 117.

³⁴ „...cum venerit ibi infirmus, ita recipiatur, primum peccata sua presbitero confessus religiose, communicetur, et postea ad lectum deportetur...“ Regula Hospitalis Hierosolimitani, XVI.

³⁵ Wallis 2010, s. 475.

³⁶ „...quatuor sapientes medici deputentur, qui urinarum qualitates et infirmitatum diversitates discernere sciant, et qui in medicinis conficiendis consulere possint eis.“ Statutes of Frá Roger de Moulins, 1., II.

³⁷ Risse 1999, s. 145.

³⁸ Riley-Smith 2012, s. 75.

³⁹ Kedar 2016, s. 12.

Ruiny johanitského špitálu v Jeruzalémě na rytině z 19. století. (Porter 1858, s. 10)

→ Nádvoří johanitského špitálu v Jeruzalémě na historických fotografiích.

západními špitály ovšem byla přítomnost školených profesionálních lékařů něčím novým a inovativním, řád tak tvořil pomyslný most mezi špitální vyspělostí řeckého a islámského Východu a počínajícími institucemi latinského Západu. Dle řádových stanov a nařízení byly léčba, ubytování i péče ošetřovatelů poskytovány zdarma.⁴⁰ I v tomto případě je zřetelná paralela s arabskými institucemi. Veškerý chod špitálu hradil řád z vlastních prostředků, zpočátku především z donací světských panovníků a později z vlastní rozvětvené sítě komend a převorství ve Svaté zemi i na evropské půdě.

Roku 1187 byl Jeruzalém dobyt vojskem pod vedením sultána Saláhuddína, avšak s jeho svolením mohl johanitský špitál ještě jeden rok pokračovat ve své činnosti.⁴¹ Řádové sídlo bylo přesunuto nejdříve na hrad Margat a následně do Akkonu. Místní špitál byl ve srovnání s řádovým sídlem v Jeruzalémě zprvu malý a pokládán za nedostatečný pro hlavní řádové středisko péče o nemocné ve Svaté zemi. Muselo být proto vynaloženo velké množství finančních prostředků na jeho úpravu a přebudování na hlavní johanitský špitál.⁴² Není jisté, zda již během této přestavby došlo ke změně charakteru špitálu tak, aby více odpovídal východní lékařské praxi, anebo se tak stalo až následně na Rhodu. Nové postupy v místní medicíně totiž již vyžadovaly vlastní budovy pro různé druhy nemocí a poranění, ne pouze rozdělení sálu na specializované stanice. Samotná lékařská praxe se však podle všeho příliš nelišila od té zavedené v jeruzalémském řádovém špitálu. Johanitský špitál působil v Akkonu až do pádu města roku 1291, kdy řád definitivně opustil Svatou zemi.

Řád německých rytířů

Řád německých rytířů byl původně založen jako špitální bratrstvo v Akkonu pro potřeby německých poutníků do Svaté země. Špitální péče

nově vzniklého řádu byla formována po vzoru johanitů, avšak její přesná podoba v raných letech německého špitálu není známa. Již od roku 1198 začala nabývat na důležitosti vojenská orientace poslání řádu, špitální péče však byla naplňována i nadále. V samotném přijímacím rituálu nový člen řádu nejprve přísahá, že kromě ochrany Svaté země a řádových panství bude též pečovat o nemocné.⁴³ O přetrvávajícím špitálním poslání řádu ostatně svědčí i zachování titulu *Spittler* pro řádového člena majícího na starosti špitální péči, tedy hlavního špitálního.⁴⁴ Používání tohoto titulu, nebo jeho latinizované formy *hospitalarius*, je doloženo od roku 1228,⁴⁵ ačkoli již předtím se objevuje označení řádového bratra jakožto *custos infirmorum*.⁴⁶ Je evidentní, že řád provozoval svůj špitál v Akkonu, avšak jeho komendy ve Svaté zemi zřejmě širší špitální činnost nevykonávaly. Ani hlavní řádový špitál ve Svaté zemi zřejmě nedosahoval takové úrovně a specializované péče jako johanitský špitál v Jeruzalémě. O chodu teutonského špitálu neexistují téměř žádné pramenové zprávy, zřejmě proto, že v porovnání se špitálem johanitů nebyl tak rozsáhlý ani významný.⁴⁷ Zařízení také zřejmě sloužilo především německým poutníkům a německy mluvící byli i jeho donátoři, což naznačuje zpráva Jana z Würzburgu ze 12. století – „v této ulici stojí špitál a kostel nově zbudovaný na počest sv. Marie, který je nazýván domem Němců, jemuž málokdo z lidí mluvících jiným jazykem poskytuje jakékoli dary“.⁴⁸

Dochována však byla řádová statuta a řehole vytvořená podle řeholí dvou starších řádů – ve vojenské oblasti a v záležitostech duchovních (*clericis et militibus*) podle řehole templářů a v oblasti špitální péče a péče o chudé (*pauperibus et infirmis*) podle řehole johanitů. Tato skutečnost byla potvrzena papežem Innocencem III. roku 1199.⁴⁹ Tento fakt je ostatně zmíněn i v úvodu k samotné řeholi Řádu

⁴⁰ Waldstein-Wartenberg 2008, s. 117.

⁴¹ Burgdorf 2008, s. 30.

⁴² Waldstein-Wartenberg 2008, s. 122.

⁴³ „...item ad serviendum infirmis vel ordinis, ... (...také sloužit nemocným a řádu...)“ *Hec est forma recipiendi personam ad ordinem*, s. 127.

⁴⁴ Militzer 2016, s. 52.

⁴⁵ Strehle 1869, s. 52.

⁴⁶ Ibid., s. 35.

⁴⁷ Militzer 2005, s. 227.

⁴⁸ John of Würzburg 1890, s. 45–46.

⁴⁹ „Specialiter autem ordinationem factam in ecclesia vestra iuxta modum Templariorum in clericis et militibus, et ad exemplum Hospitaliorum in pauperibus et infirmis... (Konkrétně skutečná nařízení řádu budou ve věcech duchovních a vojenských následovat způsobem templářů, zatímco v péči o chudé a nemocné budou následovat příkladu špitálních...)“ Strehle 1869, s. 266.

německých rytířů.⁵⁰ Podle ní měli rytíři prokazovat péči všem návštěvníkům špitálu, především poutníkům a chudým.⁵¹ Jelikož řád přejal johanitskou řeholi až po jejím vyhotovení, počítal již s jistými změnami a do vlastních oficiálních postupů vložil rozsáhlejší základy špitální péče, včetně užívání léků a přítomnosti školených lékařů v řádovém špitálu.⁵² Tato skutečnost se objevuje při popisu přijímání pacientů do špitálu, podle nichž měl počet lékařů odpovídat možností špitálu a počtu pacientů. Řádoví členové dále měli s láskou vůči pacientům vykonávat pokyny lékařů.⁵³

Špitální péče byla při jeho vzniku pro bratrstvo velice důležitá, čemuž nasvědčuje i fakt, že se v řeholi objevuje pokyn, aby v řádovém ústředí (nebo jinde na pokyn mistra řádu) byl vždy i hlavní řádový špitál.⁵⁴ Avšak na rozdíl od řádu johanitů Němečtí rytíři zřejmě nezvyšovali a dále nerozvíjeli své standardy špitální péče, takže se zdá, že již od roku 1244 hrála špitální úloha v celkovém poslání řádu stále menší roli.⁵⁵ Co se týče špitálních standardů, lze vycházet do značné míry pouze z řádové řehole a statut. Stejně jako v případě johanitů byla prvním krokem k přijetí nového pacienta jeho zpověď a uložení na lůžko.⁵⁶ Jakmile byl pacient uveden na lůžko, měli se o něj řádoví členové řádně starat dle pokynů hlavního špitálního (Spittler, Spitelers), který měl na starosti veškerou péči o nemocné.⁵⁷

S posledními lety ve Svaté zemi se tak poji zhoršování úrovně řádové špitální péče, několik let před pádem Akkonu musela řádová rada dokonce apelovat na rytíře ohledně péče o nemocné a chudé. Velmistr Burchard ze Schwanden musel v souvislosti s tímto apelem kárat jednotlivé komtury a bailli, že řádové špitály jsou určeny především k péči o nemocné, nikoliv o řádové bratry.⁵⁸ Řád prováděl špitální péči v určité míře po celou dobu svého působení ve Svaté zemi až do pádu Akkonu roku 1291, především však po vzoru Řádu sv. Jana a bez velké vlastní inovace.⁵⁹

Řád sv. Lazara

Leprosárium neboli zařízení či špitál pro pacienty stížené malomocenstvím existovalo za hradbami Jeruzaléma zřejmě již před první křížovou výpravou a bylo pod všeobecnou správou Gerarda, prvního představeného Řádu sv. Jana. Je velice pravděpodobné, že nějaká forma špitálu pro malomocné existovala v okolí města již od dob Římské říše, avšak pokusy lazaritů o prokázání kontinuity řádu až do 4. století jsou vesměs bez pramenných důkazů. Malomocenství bylo v době křížových výprav stále rozšířené a v nejstarších řádových statutech se objevuje zmínka, že řád byl založen kvůli neochotě johanitů pečovat o malomocné.⁶⁰ Mezi statuty a řeholí templářského řádu se navíc objevují nařízení, podle nichž se rytíři nakažení malomocenstvím mají přesunout právě do Řádu svatého Lazara.⁶¹ S tímto krokem se lazaritové stali navíc rytířským špitálním řádem, stále více se zapojujícím do vojenského poslání ve Svaté zemi a obrany křížáckých pozic.

Leprosárium bylo však stále v provozu a dle řádových statut pro jeruzalémské období se mělo o potřeby řádových pacientů ve špitálu starat dvaapadesát řádových bratří.⁶² Ve statutech se skutečně mluví pouze o péči o pacienty špitálu, a ne o jakýchkoli léčebných postupech, kterých zřejmě v souvislosti s malomocenstvím příliš nebylo. Je však pravdou, že podobně jako johanité i Řád sv. Lazara společně se skládáním slibů cudnosti a poslušnosti označuje malomocné za své pány.⁶³ V celých nejstarších řádových statutech je v souvislosti s péčí odkazováno na řeholi sv. Augustina, která však také neřeší formu péče o pacienty. Statuta se především zabývají složením řádu, oblečením, vedením, chováním vznešených i chudých členů, zásadami poslušnosti a dalšími podobnými věcmi, na rozdíl od statut johanitů či Německých rytířů, kde je péči o nemocné věnován neporovnatelně větší prostor. Zdá se, že hlavní náplní lazaritských špitálů bylo poskytnout malomocným dobrou stravu, odpočinek a pravidelné koupele, jež jim měly ulevit od projevů choroby.⁶⁴

Po celou dobu jeruzalémského období byl řádový špitál situován za hradbami města kvůli riziku nákazy malomocenstvím, jak dokládá i donace jeruzalémského krále Amalricha I. z roku 1174.⁶⁵ Sestávat měl z několika budov – kostela, dvou dormitorií a refektáře a samotného špitálu.⁶⁶ Jeruzalémský lazaritský špitál měl zřejmě přibližně poloviční velikost v porovnání se špitálem sv. Jana, přesto však dokázal na krátký čas

⁵⁰ „...das leben an den sichen nach dem spital sancti Johannis, und die ritterschaft nach dem orden des tempels (...způsob života podle špitálu sv. Jana a rytířství podle řádu templářů).“ *Prima Regula des Deutschen Ordens, Der Prologus*.

⁵¹ „...der gest und der pilgram und der arme leutte...die in den spitalen lighen... (...hosty a poutníky a chudé lidi... kteří leží ve špitálu...).“ *Ibid.*

⁵² Sterns 1969, s. 86.

⁵³ „...dass man in dem oberften hause do dass haupt ist des ordens ertzte habe nach der macht des hauses und der zal der sichen und nach rath und staten des hauses sol man barmheztliche die sichen handeln und ir pflegen lipliche. (...kteří jsou přijati do řádového sídla, je hlavní věcí řádu přijmout jich tolik, kolik tento dům může zabezpečit, a po radě a instrukcích tohoto domu mají srdečně vykonávat tyto pokyny).“ *Prima Regula des Deutschen Ordens, Wie man der sichen in dem spital pflegen sol, VII. cap.*

⁵⁴ „So setze wir dass man in dem obersten haus, oder do der meister mit capitel zu rath wirt spital zu allen zeite halde. (Tak kde se nachází řádové sídlo, anebo kde mistr řádu na radu své rady určí, bude především za všech časů stát špitál).“ *Ibid., Von dem spital zu halden, V. cap.*

⁵⁵ Sterns 1969, s. 87.

⁵⁶ „...dann man in zu der stat der ruhe bringen, so sol er sine sunde bichten... (...poté je uveden k lůžku a v klidu vyzpovídán, aby uleh...).“ *Prima Regula des Deutschen Ordens, Wie man dies siche sal entphan, VI. cap.*

⁵⁷ „Dan nach so der siche in die stat des spitals entpfangen ist, so sol her sem nach des spitalers beschaidenheit... (Poté, co byl svěřen do péče špitálu, bude o něj postaráno dle pokynů špitálního...).“ *Ibid., Wie man der sichen in dem spital pflegen sol, VII. cap.*

⁵⁸ Militzer 2016, s. 55.

⁵⁹ Sterns 1969, s. 93.

⁶⁰ Morel 1847, s. 136.

⁶¹ Marcombe 2003, s. 10–11.

⁶² „In vnserme convente ze ierusalem svlen sin zwene vnd funfz siecher bruder... (V našem konventu v Jeruzalémě by mělo být dvaapadesát našich bratří...).“ Morel 1847, s. 148.

⁶³ *Ibid.*, s. 144–145.

⁶⁴ Marcombe 2003, s. 9.

⁶⁵ „...domui Sancti Lazari, que est juxta muros Jerusalem... (...domu sv. Lazara, které leží za hradbami Jeruzaléma...).“ Savona-Ventura 2010, s. 57.

⁶⁶ Hyacinthe 2007, s. 211.

pojmout až tisícovku pacientů.⁶⁷ Po pádu Jeruzaléma roku 1187 se řád přesunul do Akkonu, kde již dříve získal pozemky z donací křižáckých králů i šlechticů. Špitál zde byl vybudován i jako opěrný bod řádu, nechybělo tedy opevnění napojené na městské hradby.⁶⁸

Kromě hlavního špitálu existují v době pobytu řádu ve Svaté zemi informace i o dalších menších zařízeních, určených zřejmě k výkonu špitální péče a úlevě malomocným na cestách. Například kostel v Pain Perdu blízko Caesarey, darovaný řádu roku 1235, byl pravděpodobně příkladem takového zařízení.⁶⁹ Lze se domnívat, že ve Svaté zemi fungoval Řád sv. Lazara jakožto centrum boje proti malomocenství a špitální péče o malomocné. Kromě nařízení z řehole řádu templářů tak lze usuzovat i ze zprávy o chodu jeruzalémského špitálu Řádu sv. Jana, kde se objevuje informace o zákazu přijetí malomocných do tohoto špitálu.⁷⁰

Špitální péče rytířských řádů ve Svaté zemi

Z analýzy řádové špitální péče je evidentní, že péče poskytovaná všemi třemi sledovanými řády byla po dobu pobytu ve Svaté zemi značná a ve všech případech zřejmě po většinu doby jejich působení na nejvyšší možné úrovni. I přesto však vystupuje Řád sv. Jana jako určitý model špitální péče pro ostatní rytířské řády.⁷¹ Nejen kvůli svému brzkému založení, ale především vzhledem ke svému prvotnímu zaměření právě na špitálnictví a péči o chudé a nemocné, a teprve postupnému nabytí vojenských cílů, si řád johanitů zachoval prvenství ve špitální péči na půdě Svaté země. Řád sv. Jana provozoval největší ze sledovaných špitálů a stanovoval principy špitální péče především ve formě sžívání se s východní kulturou a přejímání některých jejích principů, i když ve skromnější míře, než s jakou je provozovaly samotné východní špitály a počínající nemocnice. Tato práce však ukazuje, že v období pobytu ve Svaté zemi byly i řády teutonů a lazaritů považovány za velmi prestižní a úspěšné při správě svých špitálů, hlavním rozdílem však byla jejich úzká specializace. U Řádu německých rytířů to byla specializace na ošetření a péči o německé poutníky ve Svaté zemi, zatímco u Řádu sv. Lazara péče o malomocné a správa leprosiarů.

Všechny tři sledované špitální rytířské řády mají navíc společné kořeny vycházející z prostředí jeruzalémských špitálů či přenesené z Řádu sv. Jana. Řád německých rytířů má přímo

ve své řeholi odkaz na postupy a řeholi johanitů a to právě v oblasti špitální péče, kde se má řídit jejich příkladem. U Řádu sv. Lazara je situace obtížnější kvůli absenci specifických postupů při péči o řádové pacienty, což je však pochopitelné vzhledem k jejich stavu a neléčitelnosti jejich onemocnění. I zde se však objevuje zřetelná spojitost právě s johanity, primárně v historické rovině, kde prvotní řád johanitů měl pod svou správou i jeruzalémské leprosiarium, z něhož později vzešel Řád sv. Lazara. I v nejstarších lazaritských statutech se objevují zmínky o Řádu sv. Jana, konkrétně již zmiňovaná klauzule o založení řádu lazaritů z důvodu odmítání péče o malomocné Řádem sv. Jana.

Pouze Řád sv. Jana tak zřejmě začal přebírat či se nechal inspirovat východními lékařskými postupy a podobou špitálu, nebo alespoň neexistují zmínky, které by podobnou aktivitu přisuzovaly i ostatním dvěma sledovaným řádům. Johanité tak v době působení ve Svaté zemi vždy stáli v popředí špitální péče, což je zřetelně vidět i na všech zprávách očitých svědků, které se dochovaly a byly citovány v této práci. Dobová svědectví zmiňují či dokonce popisují johanitský špitál a jeho péči o nemocné a chudé, zatímco německý špitál či lazaritské leprosiarium zasluhují v očích poutníků pouze zmínky či stručnou větu o důvodech jejich založení. O faktické péči v těchto zařízeních se však v očitých zprávách nedozvíme téměř nic. Je tedy zřejmé, že do pádu Akkonu roku 1291 měl Řád sv. Jana v oblasti špitální péče vedoucí úlohu mezi sledovanými rytířskými řády a získal si nejvíce pozornosti i významu. Rovněž udával směr v oblasti léčebných postupů a přispěl ke zrodu obou dalších řádů, i když jejich následné působení bylo již zcela samostatné. Oba johanitské špitály v Jeruzalémě i Akkonu byly zřejmě rozsáhlejší a profesionálnější než hlavní špitály dalších dvou řádů, především díky působení profesionálních, placených lékařů a přejímání některých východních lékařských praktik a postupů, včetně rozdělování nemocných a raněných do různých stanic a následně i celých specializovaných částí špitálu.

Použitá literatura

- Bradford, Ernle: *Řádoví rytíři*. Praha, Zvon, 1996.
Buben, Milan: *900 let řádu sv. Jana Jeruzalémského*. Praha, s. n., 2013.
Burgtorf, Jochen: *The Central Convent of Hospitallers and Templars. History, Organization, and Personnel (1099/1120–1310)*. Leiden, Brill, 2008.

⁶⁷ Marcombe 2003, s. 9–10.

⁶⁸ Savona-Ventura 2010, s. 11.

⁶⁹ Marcombe 2003, s. 12–13.

⁷⁰ Kedar 2016, s. 7.

⁷¹ Wernher 1874, s. 8.

Festing, Matthew: *Membership in the Order of Malta. Regulations and Commentary.* Rome, Tipografia Mariti, 2011. *Hec est forma recipiendi personam ad ordinem.* (Latinská verze přijímacího rituálu Německého řádu. Perlbach, Max: *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den Ältesten Handschriften.* Halle am Saale, Niemeyer, 1890).

Hyacinthe, Rafaël: De Domo Sancti Lazari milites leprosi. Knighthood and Leprosy in the Holy Land. In: Bowers, Barbara S. (ed.). *The Medieval Hospital and Medical Practice.* Aldershot, Ashgate Publishing, 2007.

Incipit libellus de locis sanctis a Theoderico editus. (Latinský přepis z Tobler, Titus: *Theoderici libellus de locis sanctis, editus circa A. D. 1172, Cui accedunt breviores aliquot descriptiones Terrae Sanctae.* St. Gallen, Huber u. Comp. 1865).

John of Würzburg: *Description of the Holy Land.* London, Palestine Pilgrims Text Society, 1890.

Kedar, Benjamin Z.: A Note on Jerusalem's Bimaristan and Jerusalem's Hospital. In: Borchardt, Karl – Jaspert, Nikolas – Nicholson, Helen J. (eds.): *The Hospitallers, the Mediterranean and Europe.* Aldershot, Ashgate Publishing, 2007, s. 7–11.

—: A Twelfth-Century description of the Jerusalem Hospital. In: Nicholson, Helen (ed.): *The Military Orders, Volume 2.* Aldershot, Ashgate Publishing, 2016, s. 3–26.

Marcombe, David: *Leper Knights. The Order of St. Lazarus of Jerusalem in England, C.1150–1544.* Woodbridge, Boydell Press, 2003.

Militzer, Klaus: Die Rolle der Spitäler bei den Ritterorden. In: Matheus, Michael (ed.): *Funktions- und Strukturwandel spätmittelalterlicher Hospitäler im europäischen Vergleich.* Stuttgart, Franz Steiner Verlag, 2005.

—: The Role of Hospitals in the Teutonic Order. In: Nicholson, Helen (ed.): *The Military Orders, Volume 2.* Aldershot, Ashgate Publishing, 2016, s. 51–60.

Miller, Timothy S.: The Knights of Saint John and the Hospitals of the Latin West. *Speculum* 53/4 (1978), s. 709–733.

Morel, Gall V.: Die ältesten Statuten für die Lazaritenklöster Seedorf, im Gfenn, und in Slatte. *Der Geschichtsfreund: Mitteilungen des Historischen Vereins Zentralschweiz* 4 (1847), s. 119–158.

Piae postulatio voluntatis. (Latinský přepis z Delaville le Roux, Joseph M. A: *Cartulaire général de l'ordre des Hospitaliers de Saint-Jean de Jerusalem, vol 1.* Paris, Ernest Leroux, 1894).

Porter, Whitworth: *A history of the Knights of Malta, or The Order of the Hospital of St. John of Jerusalem, vol. I.* London, Spottiswoode and Co., 1858.

Prima Regula des Deutschen Ordens. (Německý přepis z řádové publikace Schönhuth, Ottmar F. S.: *Das Ordensbuch der Brüder vom deutschen hause St. Marien zu Jerusalem: zum ersten mal in der ältesten abfassung nach einer pergamenturkunde des dreizehnten jahrhunderts.* Heilbronn, Ulrich Vandherr, 1847).

Regula Hospitalis Hierosolimitani, Frater Raymondus de Podio Magister. (Latinský přepis a anglický překlad z monografie velmistra řádu. Festing, Matthew: *Membership in the Order of Malta. Regulations and Commentary.* Rome, Tipografia Mariti, 2011).

Riley-Smith, Jonathan: *Templars and Hospitallers as Professed Religions in the Holy Land.* Notre Dame, University of Notre Dame Press, 2010.

—: *The Knights Hospitaller in the Levant, C. 1070–1309.* Hampshire, Palgrave, 2012.

Risse, Guenter B.: *Mending bodies, saving souls. A history of hospitals.* New York, Oxford University Press, 1999.

Savona-Ventura, Charles: *The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem.* Malta, Grand Priory of the Maltese Islands, 2010.

Shanks, Nigel J. – Al-Kalai, Dawshe: Arabian medicine in the Middle Ages. *Journal of the Royal Society of Medicine* 77/1 (1984), s. 60–65.

Statutes of Frá Roger de Moulins, The Chapter-General of 1181. (Latinský přepis a německý překlad z Lagleder, Gerhard T.: *Die Ordensregel der Johanniter/Malteser.* St. Ottilien, EOS Editions Sankt Ottilien, 1983; anglický překlad z King, Edwin J.: *The Rule, Statutes and Customs of the Hospitallers 1099–1310.* London, Ams Pr Inc, 1934).

Sterns, Indrikis: *The Statutes of the Teutonic Knights. A Study of Religious Chivalry.* Dizertace obhájená na University of Pennsylvania, 1969.

Strehlike, Ernestus (ed.): *Tabulae Ordinis Theutonici ex tabularii regii Berolinensis codice potissimum.* Berolini, Apud Weidmannos, 1869.

Waldstein-Wartenberg, Berthold: *Řád johanitů ve středověku. Kulturní dějiny řádu.* Praha, Academia, 2008.

Wallis, Faith: *Medieval medicine. A reader.* Toronto, University of Toronto Press, 2010.

Wernher, Adolf: *Die Armen- und krankenpflege der geistlichen Ritterorden in früherer Zeit.* Berlin, Luderitz-Habel, 1874.

A b s t r a c t

Order Hospitaller Care in the Holy Land

This paper deals with the hospitaller care of three selected chivalric orders – the Order of St. John (Knights Hospitaller or Maltese knights), the Teutonic Order and the Order of St. Lazarus – and aims to analyse the scope and quality of this care from the founding of the orders in the Holy Land until the fall of Acre in 1291. The analysis is based on preserved official order sources (rules, statutes and hospitaller procedures of the individual orders), reports of eye-witnesses of the orders' care and professional literature of recognised authors dealing with chivalric orders.

Mgr. et Mgr. **Robin Pánek** studoval obor Historie – Civilizace a kultura středověké Evropy na FF UK (2016–2018) a Bezpečnostní studia na FSV UK (2015–2017). Specializuje se na rytířské špitální řády (především Řád sv. Jana), mezinárodní vztahy a bezpečnost v regionu MENA (Blízkých východ a severní Afrika) a mezinárodní protiteroristickou spolupráci a problematiku terorismu obecně. V současné době se připravuje k doktorskému studiu na FF UK.